

KIRJALLISUUTTA

Jusleniuksen sanakirja uusintapainoksena

DANIEL JUSLENIUS *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. 568 s. + väli-
lehditys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1968.

Daniel Juslenius päiväsi Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksen esipuheen maanpakolaisena Tukholmassa 15. elokuuta 1744 »turbato satis animo». Vaikka sanakirjan julkaiseminen merkitsi tuntuvia taloudellisia uhrauksia, pakolaisen mieli oli toiveikas: »Ei ole minulla niin kiittämätöntä isänmaata, että jos Jumala laupeudessaan sallii sen toipua melkein parantumattomista haavoistaan, se ei joskus korvaa tästä päätöksestä johtuvaa tappiotani.» Jusleniukselta tuli pian tämän jälkeen Skaran piispa, mikä lienee ratkaissut hänen taloudelliset huolensa. Haavoitetun kotimaansa rantaa hän ei nähnyt enää koskaan.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jusleniuksen köyhän isänmaan kulttuurin vaalija, on nyt julkaissut Sana-Lugun Coetuksen näköispainoksena. Jo sanakirja sellaisenaan olisi ollut arvokas painotuote. Vielä hyödyllisempi ratkaisu tutkimuksen kannalta oli kuitenkin se, että näköispainos otettiin Henrik Gabriel Porthanille kuuluneesta kappaleesta, jonka välilehdille Porthan on kirjannut runsaat sanastopöytänsä.

Jusleniuksen leksikko ei esittelyä kaipaa. Jokainen suomen kielen harrastaja on siihen tutustunut, joko omakohtaisesti tai Lauri Hakulisen artikkelin perusteella (»Suomen sanakirjoista», Oma maa VII ja SKS:n tietolipas »Kirjoituksia suomen kielestä»). Lisään vain, että Jusleniuksen sanakirjan kulttuurihistoriallisesti merkittävä ja kielen-

tutkimuksenkin kannalta ansiokas latinankielinen esipuhe, joka voi monelle olla vaikeaselkoinen, on julkaistu Edv. Reinin suomentamana Virittäjässä v. 1906 sekä Suomen kansalliskirjallisuus-teoksen IV osassa (s. 486—502).

Porthan ei ollut ainoa Jusleniuksen sanakirjan täydentelijä. Juslenius oikeastaan itse kehottaa esipuheessa oppineita kansalaisia lisäyksien tekoon: »Senvuoksi olen julkaisuttanut kirjan jokseenkin suureen kokoon, jotta olisi tilaa lisätä ja korjata sellaista, mikä joskus saattaa olla tarpeen ja mihin voi olla tilaisuutta.» Osmo Hormia on väitöskirjassaan selostanut Porthanin välilehditetyn kappaleen vaiheita samoin kuin eräiden muiden täydentelijäin töitä. Hormian arvioinnin mukaan Porthan välilehditti Jusleniuksen sanakirjan 1770-luvun alkuvuosina. Ilmeisesti vuonna 1783 hän luovutti Sana-Lugun Coetuksensa Gananderille, joka poimi siitä aineistoa omaa sanakirjaansa varten. Ennen kuin Porthanin kappale joutui Gananderille, siitä oli tehnyt poimintoja omaan välilehditettyyn Sana-Lugun Coetukseensa Salomon Kreander, todennäköisesti pian v:n 1775 jälkeen. Kreanderin hallussa ollut Porthanin kappale sisälsi kuitenkin vasta osan niistä täydennyksistä, joita Porthan siihen kaikkiaan teki. Salomon Kreanderin sekä hieman myöhemmät Juhana Canstrénin lisäykset on A. V. Koskimies julkaissut Suomi-kirjan osassa IV:16 (1917).

Ganander ei liene poiminut sanalip-

puihinsa kaikkia Porthanin tekemiä lisäyksiä. Porthanin täydennysten päälähteen, ns. Hideenin—Gananderin sanavihkon, oli nimittäin juuri Ganander antanut Porthanille. Tämän vihkosen sanatiedoista oli pääosan kerännyt Gananderin äidinisä, Kauhajoen kappalainen Henrik Hideen. Hideen oli Kauhajoen kappalaisena 1709—66. Tuona aikana olivat Kauhajoen emäseurakunnan Ilmajoen kirkkoherroina mm. Bartholdus Vhael ja A. K. Mennander, jotka molemmat olivat Jusleniuksen hyviä ystäviä, sekä Gabriel Peldan. Vhael tunnetaan suomen kieliopin tekijänä, ja Peldanin tiedetään suunnitelleen suomalais-lappalais-virolaisen sanakirjan laatimista. Samoihin aikoihin kun Peldan oli Vaasan koulun rehtorina, keräili Vaasassa sanastoa komministeri Andreas Aspegreen; hänen sanakeräelmänsä sai haltuunsa Juslenius, joka otti suuren osan niistä Sana-Lugun Coetukseen (Aspegreenin sanatiedot on teoksessa merkitty tähdellä). Fennofiilien henki eli Ilmajoen ja sitä ympäröivän Suupohjan pappiloissa vahvana Hideenin aikoihin ja varmasti vielä 1750-luvullakin, jolloin Ganander varttui nuorukaiseksi Hideenin pappilassa. Hideenin sanavihko on jäljettömiin kadonnut. Ainoa tieto siitä on nyt näköispainoksena ilmestynen Jusleniuksen—Porthanin sanakirjan ensimmäisellä välilehdellä: »Ur Mag. Gananders (Sac. Hidéns) häft hunno ej Bokstäfwerne A, B, D, F, G, I, J, N, O, U, Y, exgerperas.» Hormia on vertailujen avulla todennut, että Porthan on tehnyt hajapointintoja myös edellä lueteltujen aakkosten osalta, ja olettaa, että maininta tarkoittaa kesken jäänyttä systemaattista sanastusta.

Porthanin poimintojen lähteitä on selvitetty myös Annamari Sarajas väitöskirjassaan »Suomen kansanrunouden tuntemus 1500—1700-lukujen kirjallisuudessa» (s. 237—256). Lähdeviitteiden luettelossa (s. 353—354) Sarajas mainitsee sanat, sanonnat ja säkeet, jotka

hän on todennut Porthanin siirtäneen tietyistä kansanrunomuistiinpanoista Sana-Lugun Coetuksen välilehdille.

Porthanin merkinnöissä toistuu siellä täällä viittaus Sotkamon pitäjään. Ensimmäisellä välilehdellä on maininta, jonka mukaan Sotkamon tiedot ovat peräisin Kuhmoniemen kappalaiselta Samuel Bohmiltä. Toinen Porthanin avustaja oli rovasti Anders Gadolin, joka lähetti tietoja Perniöstä. Näiden avustajien lisäykset Porthan merkitsi sanakirjaansa kuitenkin vasta sen jälkeen, kun kirja oli käynyt Gananderilla Rantsilassa. Kun Porthan sitten v. 1789 sai haltuunsa Gananderin sanakirjan käsikirjoituksen, hän ilmeisesti aikoi täydentää sitä uusilla aineksillaan. Porthanilta ei kuitenkaan »puoleentoista vuosikymmeneen liennyt Gananderin sanakirjalle edes yhtä kunnan työpäivää», kuten Matti Kuusi asian ilmaisee. Joku kuitenkin ryhtyi, mahdollisesti Porthanin toimeksiannosta, siirtämään Porthanin Sana-Lugun Coetuksen välilehtien uutta aineistoa Gananderin sanakirjan käsikirjoitukseen. Tämän »yhdistelijän» käsialoja on kuitenkin Hormian havaintojen mukaan vain Gananderin sanakirjan parillasadalla ensimmäisellä sivulla. Yhdistelijä ei ole jäljentänyt esim. kaikkia saantipaikkaa ilmaisevia tietoja aivan tarkasti (ks. esim. *aatta*, Ganander I s. 4 Ca). Porthanin sanakirjan sivuilta voi siis löytää aineksia, joita ei ole Gananderin sanakirjassa. Yksi esimerkki: Porthanin hauska säeperi »Hän ylitzes valvoo, koska tuskat palhoo» (s:n 256 viereinen välilehti) puutuu Gananderilta, joka toistaa vain Jusleniuksen hakusanan *palho/n, -a* ja sen vieraskieliset selitteet.

Tutkimus on saanut sekä tärkeän apuneuvon että antoisan objektin Jusleniuksen sanakirjan näköispainoksen ilmestyttyä. Gananderin sanakirjaa luukeva saa käsialan epäselvyyksiin juuttuesaan useissa tapauksissa avun Jusleniuksen—Porthanin sanakirjan välilehdiltä. Tosin Gananderkaan ei ole kopioinut

Porthanin tietoja mekaanisesti. Mitä periaatteita hänen tekemänsä muutokset heijastavat? Onko Hideenin sanavihkosta rekonstruoitavissa selkeä kuva vertaamalla Gananderin sanakirjaan niitä Porthanin välilehtien aakkoskohtia, jotka hän ilmeisesti on kopioinut Hideenin vihkosta systemaattisesti? Selail-

lessaan rinnan Jusleniuksen—Porthanin ja Gananderin sanakirjojen näköispainoksia nykysuomalainen humanisti voi kokea löytäjän iloa ja saada tuntuman niihin periaatteisiin, joita 1700-luvun maineikkaat leksikografit pyrkivät työssään noudattamaan.

ESKO KOIVUSALO